

водять консультації в межах шкільної команди, працюють з дітьми та батьками, розробляють і реалізують шкільні програми, які запобігають третируванню в школах, добровільні програми посередництва, профілактичні та сімейні програми, які допомагають як дітям, так і дорослим пережити кризові сімейні ситуації.

Література

1. Анохина Т. Педагогическая поддержка как реальность современного образования / Т. Анохина // Новые ценности образования. Забота-поддержка-консультирование. – М. : Инноватор, 1996. – Вып. 6. – С. 71–90.
2. Коновалова Е.Н. Содержание и особенности социально-педагогической работы с семьей в США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е.Н. Коновалова. – Казань, 2002. – 186 с.
3. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л.Я. Олиференко, Т.И. Шульга, И.Ф. Дементьева. – М. : Академия, 2002. – 256 с.
4. Шмидт В.Р. Институциональные тупики и выходы психосоциальной помощи в России / В.Р. Шмидт // Социс. – 2003. – № 3.
5. Constable R. Moving into specialization in school social work / R. Constable, M. Alvarez // School Social Work Journal. – 2006. – № 30 (3). – P. 116–131.
6. The emergent role of the school social worker in Indiana / [R. Constable, D. Kuzmickaite, W. Harrison, L. Volkmann] // School Social Work Journal. – 1999. – № 24 (1). – P. 1–14.
7. Jayaratne S. Social Work Professional Standards : An Exploratory Study / S. Jayaratne, T. Croxton, D. Mattison // Social Work. – 1997. – March. – Vol. 42. – № 2. – P. 185–203.
8. Limber Susan P. Implementation of the Olweus Bullying Prevention Program in American Schools: Lessons Learned from the Field / S.P. Limber / [edited by Dorothy L. Espelage and Susan M. Swearer] // Bullying in American Schools: A Social- Ecological Perspective on Prevention and Intervention Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates. – Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – P. 351–363.
9. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem [Електронний ресурс] / D. Olweus. – 2001. – Режим доступу: <http://www.oecdobserver.org>.

ГУРОВА Т.Ю.

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ЦІЛЕСПРЯМОВАНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС

Серед ціннісних пріоритетів сучасної освіти проблема виховання толерантності підростаючого покоління посідає особливе місце не тільки в Україні, а й у цілому світі. Українське суспільство сьогодні переживає складний період саморозвитку, який характеризується повільним і суперечливим становленням гуманістичних та демократичних цінностей у суспільстві.

Виховання толерантності стає вкрай важливим, оскільки толерантність – це необхідна умова для створення атмосфери доброзичливості й взаєморозуміння між людьми на шляху до побудови демократичного суспільства.

З позицій педагогіки толерантність розглядають у поєднанні з вихованням доброзичливого ставлення до інших народів, а також у контексті культури міжнаціонального спілкування в полікультурному середовищі (О. Грива, В. Кукушин, В. Присакар). Принципи виховання толерантності досліджують Е. Антипова, Р. Безпальча, І. Бех, С. Герасимов, О. Захаренко, Е. Койкова, О. Матієнко, К. Нідерсон, Ю. Тодорцева та ін.

Мета статті – розкрити принципи та основні підходи до виховання толерантності, визначити функції й мету виховання толерантності молодших школярів в умовах полікультурного освітнього простору.

Виховання толерантності молодших школярів як педагогічний процес потребує обов'язкового визначення мети виховання, діагностики сформованості якостей толерантної особистості, вивчення принципів, підходів, методів і засобів виховання толерантності, визначення педагогічних умов, урахування вікових особливостей під час організації необхідних педагогічних умов, подолання практичних труднощів, пов'язаних із формуванням певних установок, а також оформлення змісту методики виховання толерантності. Для уточнення категорії “виховання толерантності” вважаємо важливими погляди зарубіжних педагогів Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці на проблему виховання дружби й любові в багатонаціональному середовищі. У їхніх працях можна знайти заклики до виховання в дітей поваги до різних людей, до виховання всіх дітей як єдиної родини без розподілу за національним принципом, а також заклики до припинення всіх війн і необхідності підготовки дитини до життя в багатонаціональному суспільстві.

Отже, ми розуміємо категорію “виховання толерантності” як процес цілеспрямованого й систематизованого педагогічного впливу на розвиток толерантних якостей особистості. У навчально-виховному процесі толерантність також виступає як основа педагогічного спілкування між учителем та учнями. Сутність такого спілкування спрямована на створення оптимальних педагогічних умов, за яких в учнів відбувається формування культури власної гідності, самовираження їхньої особистості, виключення фактору страху дати неправильну відповідь або бути відмінним від більшості у власних поглядах.

До основних методологічних підходів у вихованні толерантності молодших школярів слід віднести такі: особистісно орієнтований, комунікативно-діалогічний, діяльнісний, культурологічний, гуманістичний та аксіологічний. Особистісно орієнтований підхід можна назвати базовим для виховання всебічно розвиненої, цілісної особистості, здатної виявляти повагу до прав і свобод інших людей. Комунікативно-діалогічний підхід передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію педагога й учня молодших класів. За такої взаємодії відбувається процес накопичення моделі толерантної поведінки. Культурологічний підхід забезпечує вирішення комплексу важливих завдань: оволодіння молодшими школярами культурою власного на-

роду як однією з умов інтеграції в інші культури; формування в дитини уявлень про різноманіття культур у світі; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; створення умов для інтеграції учнів у культури інших народів; формування вмінь і навичок ефективної взаємодії з представниками різних культур; виховання молодших школярів у дусі миру, терпимості, гуманного міжнаціонального спілкування. Діяльнісний підхід розглядає толерантність як постійну активну діяльність, лише через активне включення молодшого школяра в діяльність у взаємодію з іншими людьми формується толерантна поведінка і власне толерантність як якість особистості. Гуманістичний підхід орієнтує педагогічний процес на розвиток особистості молодшого школяра, його можливостей, визнання людини найвищою цінністю, що також стає базовим для виховання толерантності. Аксиологічний підхід у руслі виховання толерантності в молодшого школяра спрямовує зміст цього процесу на оволодіння учнями національними й загальнолюдськими цінностями, однією з яких є толерантність.

Визначення змісту та мети виховання толерантності молодших школярів в умовах полікультурного середовища потребує попереднього аналізу функцій толерантності. У В. Петрицького ми знаходимо характеристику мирозабезпечувальної, регулятивної та психологічної функцій толерантності. Так, мирозабезпечувальна функція визначає багатомірність середовища й різних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування носіїв інших релігійних, національних або культурних відмінностей. Регулятивна функція, на думку дослідника, дає змогу стримувати ворожість у поєднанні з позитивною реакцією, представляє конструктивний вихід із конфліктних ситуацій, орієнтує відносини на дотримання рівних прав, поваги та свободи. Психологічна функція стає основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, суспільстві, формує та розвиває етнічну, національну самосвідомість, підтримує й розвиває самооцінку особистості. Учений також виокремлює комунікативну та орієнтаційно-евристичну функції, які, на його думку, існують у межах індивідуальної моралі, оскільки толерантність дає змогу зрозуміти того, з ким спілкуєшся, а також оптимізує процес спілкування. У межах суспільної моралі дослідник виділяє гносеологічну, прогностичну та превентивну функції [6].

У дослідника Е. Койкової, крім вищевказаних функцій толерантності, можна знайти характеристику таких функцій, як: виховна, креативна, феліцитологічна [5]. Так, виховна функція забезпечує передачу досвіду позитивної соціальної взаємодії і досвіду людства в цілому; є зразком організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію; розвиває етичне розуміння, співпереживання, вміння лояльно оцінювати вчинки інших; розвиває готовність до спілкування, співпраці й розуміння; дає можливість встановити конструктивне спілкування з представниками різних груп, іншого світогляду; забезпечує збереження та перебільшення культурного досвіду групи, етносу, суспільства [2]. Креативна функція забезпечує можливість творчого перетворення навколишньої дійсності; створює умови для безпечного вияву дивергентності, творчої активності. Феліцитологі-

чна функція дає змогу відчути щастя від спілкування з іншими представниками й усвідомлення своєї індивідуальності, від визнання особистості групою і світом у цілому [5].

Виділяють також гуманітарну, ідентифікаційну функції толерантності й функцію соціальної адаптації. Соціально-адаптивна функція толерантності значуща, оскільки реалізується в процесі рефлексії особистості, а гуманітарна засновується на формуванні ціннісних орієнтацій та інтересів людини “з метою розвитку духовно багатой особистості, що вміє протистояти авторитаризму і нелюдяності” [8].

Таким чином, основні функції толерантності в молодшому шкільному віці ми виділяємо, виходячи зі специфіки самої толерантності, а також психолого-педагогічних домінант виховання толерантності в учнів молодших класів. Так, серед функцій, які толерантність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра, виділяємо функції стійкості, спонукальну, адаптаційну, оцінно-прогностичну та інтегруючу. **Функція стійкості** полягає у формуванні в учнів молодших класів адекватного ставлення до дійсності, конкретних життєвих ситуацій, власної поведінки й оточення. **Спонукальна функція** толерантності забезпечує початок поступового усвідомлення молодшим школярем власної позиції, власного “Я”, що передуює формуванню самоідентифікації й автономії його особистості. Ця функція визначає мотивацію поведінки молодшого школяра, сприяє розвитку його критичного мислення, розширює кругозір. **Адаптаційна функція** сприяє становленню позитивного ставлення до конструктивної співпраці з виробленням спільного вирішення проблем. **Оцінно-прогностична функція** дає змогу молодшому школяреві поступово розширювати контакти спілкування, сприяє вмінню встановлювати контакти на основі відкритого діалогу. Учні поступово починають розуміти, що сумісна діяльність не завжди ґрунтується на основі однакових уявлень, інтересів і мотивів. **Інтегруюча функція** спрямована на подолання внутрішніх зіткнень із зовнішніми, що присутні в мікрогрупах і загрожують збереженню групи. Зазначена функція забезпечує стабільність у мікрогрупах, класі, школі та стимулює розвиток міжособистісних стосунків між учнями.

На думку Б. Гершунського, основну роль у вихованні толерантності відіграє освіта, яку традиційно сприймають як процес і результат засвоєння людиною досвіду поколінь у вигляді системи накопичених знань, практичних умінь і навичок [3]. Сучасна освіта покликана сприяти збереженню традицій, відкриттю нових культур, віросповідань, знайомству з різноманітними звичаїв, норм поведінки, формуванню здібностей до сприйняття різних культур і дбайливого ставлення до них. Міцний зв'язок між культурою різних народів та освітою формує безмежний освітній полікультурний простір, у якому виховується сучасна дитина. Ми підтримуємо думку вчених І. Абакумової та П. Єрмакова в тому, що саме в межах полікультурного освітнього простору відбувається повноцінне виховання толерантності не тільки як важливої соціальної цінності, а і як особистісно важливої якості [1]. Толерантність і полікультурний освітній простір мають міцний вза-

ємозв'язок, оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме в полікультурному освітньому просторі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах полікультурного освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається.

На думку дослідниці О. Гриви, виховання толерантності ґрунтується на поважному ставленні до представників інших національностей і релігій; на знайомстві дітей, молоді, населення з традиціями, культурою історією свого народу; на відповідній педагогічній культурі вихователів; на можливості національної та релігійної освіти для кожного народу; на створенні й функціонуванні національно-культурних, релігійних та інших організацій; підтримці державою національно-культурних ініціатив, а також на відсутності тиску з боку міжнародних, національних та релігійних організацій [4].

Отже, метою виховання толерантності молодшого школяра в умовах полікультурного освітнього простору стає розвиток толерантних якостей особистості молодшого школяра. Досягти її можна лише в ході вирішення таких завдань, як: запобігання проявам інтолерантності в класі; налагодження атмосфери діалогу та співпраці під час спілкування; створення позитивних установок на співіснування різного; формування прагнення зрозуміти іншого; розвиток здатності критично ставитися до власної діяльності й поведінки; формування вмінь конструктивно виходити з конфліктних ситуацій; розвиток здібностей до співпереживання та співчуття, а також довіри й гідності.

У визначенні змісту виховання толерантності доцільною також вважаємо новозеландську модель Б. Ріердона, де автор відображає форми поведінки в толерантному та інтолерантному класах. Так, у поведінці учнів толерантного класу простежуються такі прояви поведінки: вміння уважно слухати та чути один одного; прагнення розібратися й розпитати. У такому класі також відчувається атмосфера доброзичливості, ввічливого спілкування, підтримки, поваги та емпатії. В інтолерантному класі для поведінки учнів характерними стають такі прояви поведінки: невміння слухати, небажання пізнавати один одного, обвинувачення, насмішки, осудження та критика будь-яких думок, накази, погрози, попередження [7]. Актуальними сьогодні й надзвичайно важливими завданнями початкової освіти у сфері педагогіки толерантності Б. Ріердон вважає: навчання життя в різноманітному світі; навчання конструктивно розв'язувати конфлікти; виховання відповідальності за свої вчинки [7, с. 17]. Слід зазначити, що толерантність забезпечує успішну соціалізацію та стає умовою розвитку самоусвідомлення, національної свідомості, власної ідентичності й гідності особистості.

У полікультурному освітньому просторі школа, шкільний клас відіграють важливу роль у вихованні толерантності, оскільки стають мікросередовищем соціальних відносин, які дитина проектує на свої подальші відносини з оточенням у дорослому житті. У таких мікросередовищах закладаються основи толерантних взаємин, саме тому в кожному класі має бути створена сприятлива атмосфера для закладення установок толерантної поведінки. Відомо, що толерантність має міцний зв'язок із такими базовими

вольовими властивостями людини, як: витримка, самовладання, саморегуляція, – які можна формувати в процесі виховання. Витримку й самовладання психологи вважають зовнішнім проявом толерантності як першої реакції індивіда на незнайоме його ціннісній системі. Всі вищезазначені якості не існують в особистості окремо, а формуються протягом життя. У шкільному віці розвиток волі відбувається під впливом навчальної діяльності, яка є обов'язковою й потребує чималих зусиль контролювати власну поведінку.

До основних компонентів виховання толерантності в учнів молодших класів в умовах освітнього полікультурного середовища можна віднести набуття знань про толерантність, знань про існування відмінностей у культурах і способах мислення представників інших етнічних, національних або культурних приналежностей; створення установок на доброзичливе ставлення до іншої особистості, а також на зацікавленість у набутті певного досвіду від спілкування з представниками іншої культури; розвиток умінь культурного спілкування й навичок розв'язання конфліктів. Так, знання про існування толерантності, набуті дітьми молодшого шкільного віку, допомагають переконувати їх у доцільності певних рішень і вчинків щодо іншої особистості, а також усвідомлювати та управляти власними емоціями. Слід зазначити, що процес виховання толерантності не обмежується лише наповненням дітей молодшого шкільного віку знаннями про толерантність, стимулом до прояву їхньої толерантної поведінки стають набуті здібності та вміння вести діалог, уважно з розумінням вислуховувати позицію іншого, намагатися усвідомлювати й приймати позицію іншого такою, якою вона є, впевнено висловлювати власні погляди, спілкуватися культурно, тобто зберігати позитивне доброзичливе ставлення під час спілкування.

Висновки. Метою виховання толерантності молодшого школяра в умовах полікультурного освітнього простору стає розвиток толерантних якостей особистості молодшого школяра. Виходячи зі специфіки самої толерантності, а також психолого-педагогічних домінант виховання толерантності в учнів молодших класів, виокремлено основні функції, які толерантність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра. Серед них визначено такі: стійкості, спонукальну, адаптаційну, оцінно-прогностичну та інтегруючу.

Література

1. Абакумова І. О становлении толерантности личности в поликультурном образовании / І. Абакумова, П. Ермаков, В. Гуров // Вопросы психологии. – 2003. – № 3.
2. Валитова Р. Толерантность: Порок или Добродетель?: (о терпимости) / Р. Валитова // Вестник МГУ. Серия 7 : Философия. – 1996. – № 1. – С. 33–37.
3. Гершунский Б.С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования: (филос. аспект) / Б.С. Гершунский // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 3–12.
4. Грива О.Л. Оценка эффективности формирования толерантности у детей и молодежи в поликультурном пространстве / О.Л. Грива // Социальная педагогика. – 2005. – № 3. – С. 8–25.

5. Койкова Е. Виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Е. Койкова. – Л., 2009. – 18 с.

6. Петрицкий В.А. Толерантность – универсальный этический принцип / В.А. Петрицкий // Известия СП лесотехнической академии. – СПб., 1993. – С. 139–151.

7. Риэрдон Б. Толерантность – дорога к миру / Б. Риэрдон. – М., 2001. – 87 с.

8. Толерантность и согласие / [под ред. В.А. Тишкова, Г.У. Солдатовой]. – М., 1996.

ДЮЖИКОВА Т.М.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕКТИВІВ З ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ

У сучасних документах про освіту (Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти, Концепції загальної середньої освіти (12-річної школи)) визначено вимоги, які висуває суспільство до особистості: бути самостійною, брати відповідальність на себе, мати свідому громадянську позицію, бути толерантними до життєвих принципів інших людей, розвивати функціональну грамотність [2; 3].

Саме в старшій школі ці вимоги повинні реалізуватися в процесі освіти старшокласників. Йдеться, насамперед, про те, що проблема самовизначення (професійного, соціального, громадянського, сімейного тощо) випускника школи стає центром його життєвої ситуації, оскільки його позиція принципово відрізняється від позиції “того, кого ведуть” (дорослі, вчителі, батьки) і наближається до позиції суб’єкта власної життєдіяльності.

У психології й педагогіці дослідження проблем самовизначення велися в різних напрямках:

– у зв’язку з аналізом життєвого самовизначення (Б.Г. Ананьєв, І.С. Кон, С.Л. Рубінштейн);

– у контексті вивчення вікових закономірностей формування особистості (Л.І. Божович, П.А. Шавир);

– у плані формування професійного становлення (Є.А. Климов, Т.В. Кудрявцева, А.І. Сухарева, Є.М. Павлютенков).

Мета статті – конкретизувати основні напрями роботи з учнями різних ступенів навчання.

На основі аналізу науково-методичної літератури [1; 4; 5 та ін.] нами визначено основні напрями роботи щодо соціально-професійного самовизначення учнів молодших класів:

1. Розвиток свідомого ставлення до навчальної діяльності та своєї поведінки в певних мікросоціумах: у класах; у групі ровесників; серед дорослих (у транспорті, у театрі, у магазині, у кав’ярні, у гостях та ін.), у сім’ї.